

Əvəz İslam oğlu BAYRAMOV

i. e. d., professor, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Vüqar Avtandil oğlu BAYRAMOV

i. f. d., dosent, Azərbaycan Milli Aviasiya Akademiyası

Rəqəmsal Transformasiya Şəraitində Mərkəzləşdirilmiş Milli Hökumətin Rolu: Təhlükələr və Perspektivlər

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi - milli iqtisadi inkişafın, insan kimi yaşayan insan cəmiyyəti quruculuğunun mərkəzləşdirilmiş milli hakimiyyətdən kənarında reallaşmasının qeyri-mümkünlüyünü əsaslandırmaqdan ibarətdir. Rəqəmsal transformasiya mərkəzi/milli hakimiyyəti yararsız hala salmaqla milli varoluşun mövcudluğunu təhdid edəcək dəyişikliklərə rəvac verməkdədir. Bu anlamda milli solumun yalnız inkişaf trayektoriyasına keçidi ehtimalının gerçəkləşmə imkanları kifayət qədər yüksəkdir.

Tədqiqatın metodu - tədqiqatın metodoloji bazası poststrukturalizmə istinad edir.

Tədqiqatın nəticələri - araşdırmanın nəticələri problemin mahiyyət çaraları, xarakteri və spesifikasiyasını, eləcə də konseptualıq sərhədlərini ehtiva edir.

Açar sözləri: hakimiyyət; milli varlıq; funksionallıq; rəqəmsal paradiqma; iqtisadi hərəkət; yeniləşmə.

JEL: G21

UOT: 336.

DOI: <https://doi.org/10.54414/VAIE7631>

Giriş

Milli spesifikasiyasından, cəmiyyətin daxili yaşayış qaydalarının dəyər tutumundan asılı olmayaraq əksər dünya ölkələrinin əsas hədəfi dayanıqlı inkişaf trayektoriyasına keçməklə milli rifahın davamlı yüksəlişinə nail olmaq və sonuc etibarlı ilə insan kimi yaşayan insan cəmiyyətini qurmaqdır. Bu yeganə hədəfdir ki, sözün həqiqi mənasında universal səciyyə daşıyır. Modern era üçün immanent olan hədəf – rəqəmsal transformasiya kontekstində əsaslı dəyişikliyə uğrayır. Kardinal dəyişikliyə uğrayanlar sırasında milli hakimiyyətin əks-mərkəzləşdirilməsi problemi xüsusi aktualıq kəsb edir. Hətta neoklassika belə hakimiyyətin/dövlətin “ləğvini” deyil, iqtisadiyata müdaxiləsinin məhdudlaşdırılmasını “tələb” edirdi. Rəqəmsal konstruksiya isə mərkəzi hakimiyyəti praqmatik faydası olmayan siyasi üstqurum kimi “inkar” edir. Ədalət naminə qeyd etmək lazımdır ki, sözügedən “inkar” – siyasi, yaxud ideoloji məzmun daşıyan qərar deyildir. “İnkar” (mərkəzi hakimiyyətin) – rəqəmsal hərəkətin gedişi qanunauyğunluqlarından

qaynaqlanan təbii/obyektiv nəticədir. Söz yox ki, ümumbəşəri təkamül prosesində “yaradılan”, yəni “əvvəli” olan hər şeyin sonu da vardır. Məsələn, rəqəmsal transformasiya – bazarı fiaskoya uğradır, insanın təbii mövcudluğunu süniliklə əvəz edir və s. Belə bir situasiyada heç cür standartlaşdırıla bilməyən, sosial-siyasi və iqtisadi norma və normativlərə yabançı elementlər kimi yanaşan rəqəmsal konstruksiyanın funksional fəaliyyət sferasında doğurduğu avtonom xarakterli “hakimiyyətlər çoxluğu” formalaşır... İndividual/fərdi iradə qlobal iqtisadi “hakimiyyətə” sahib olur. Problemin qəlizliyi ondadır ki, rəqəmsal iqtisadiyyat quruculuğundan yan keçmək, milli varlığın gələcəyi, gələcək mövcudluğu aspektindən qeyri-mümkündür. Eləcə də, rəqəmsal transformasiya prosesinə qoşulmaq da eyni nəticəni verəcəkdir... Axtarılan şey: milli iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafının təminatı, xüsusi/həyati əhəmiyyət daşıyan milli dövlətin qorunması prizmasından tərəflərarası kompromissə nail olmaq imkanı varmı?

Problemin konseptual qoyuluşu...

Məsələ burasındadır ki, rəqəmsal konstruksiya ziddiyyətli müxtəlifliklərin kontiniumunun “görüntüsünü” yaratma iqtidarındadır. Və, bu aspekt dünya ölkələrinin böyük əksəriyyətində – 2019-cu ilə qədər – əsli-əsası olmayan, eyforik canlanma yaratmışdır. Amma rəqəmsal texnologiyalar inkişaf etdikcə, gələcəkdə yaranacaq situasiyanın heç də birmənalı olmadığını üzə çıxardı.

Digər tərəfdən, milli dövlətin zəruriliyi və əhəmiyyətliliyinin, modernist paradıqmada olduğu kimi, “iqtisadi mərkəzçilik” ideologiyası bazasında qiymətləndirilməsi tipli xətalı praktikanın bu gün də davami etməsi milli solumun yalnız inkişaf trayektoriyasına keçidi ilə sonuclana bilər. Müasir reallıqdan çıxış etməklə, qeyd edə bilərik ki, sözügedən praktika artıq bir sıra ölkələrdə oturuşmuş haldadır. Yalnız trayektoriya seçimi problemi – inkişaf etməkdə olan ölkələrdə, o cümlədən postsovet Avrasiyasında xüsusilə aktualdır. Yalnızlığı doğuran əsas səbəblərdən biri tarixi inkişaf mərhələlərinin məntiqi ardıcılığına əməl etməmək, yeni inkişaf mərhələsinə keçidin leviteral məzmununda şərh, yeniliyə “sıçrayışla” qovuşmanın mümkünlüyünə bəslənən hipotezlərin populyarlaşması və iqtisadi siyasətin, gələcəyə strateji baxışın həmin hipotezlər üzərində qurulmasıdır. “Yeniliyin” genezisi, hər şeydən əvvəl, əksər sahə və sferalar arasındakı izomorfizm – struktur bərabərliyi prinsipinə istinad edir... Başqa sözlə, sistem bütövlüyü, sosio-milli identiklik – sosial varlığın bazisində dayananlardır. Bu anlamda, ayrıca götürülmüş milli varlıq strateji kontekstdə nəyə üstünlük verməlidir:

1) Milli dövləti/hakimiyyəti qoruyub saxlamağamı?

2) Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, tərəflərarası kompromisəmi?

3) Funksional (rəqəmsal prizmadan) “hakimiyyətlər” çoxluğunamı?

Rəqəmsal məzmunlu “hakimiyyətlər” çoxluğu doğrudanmı yaranmış fəsadlı situasiyadan çıxış yoludur? Bu suallara, hesab edirik, nəzəri-konseptual anlamda tükətici cavab verməyin tam zamanıdır. İlkin olaraq deyilənlər kontekstində,

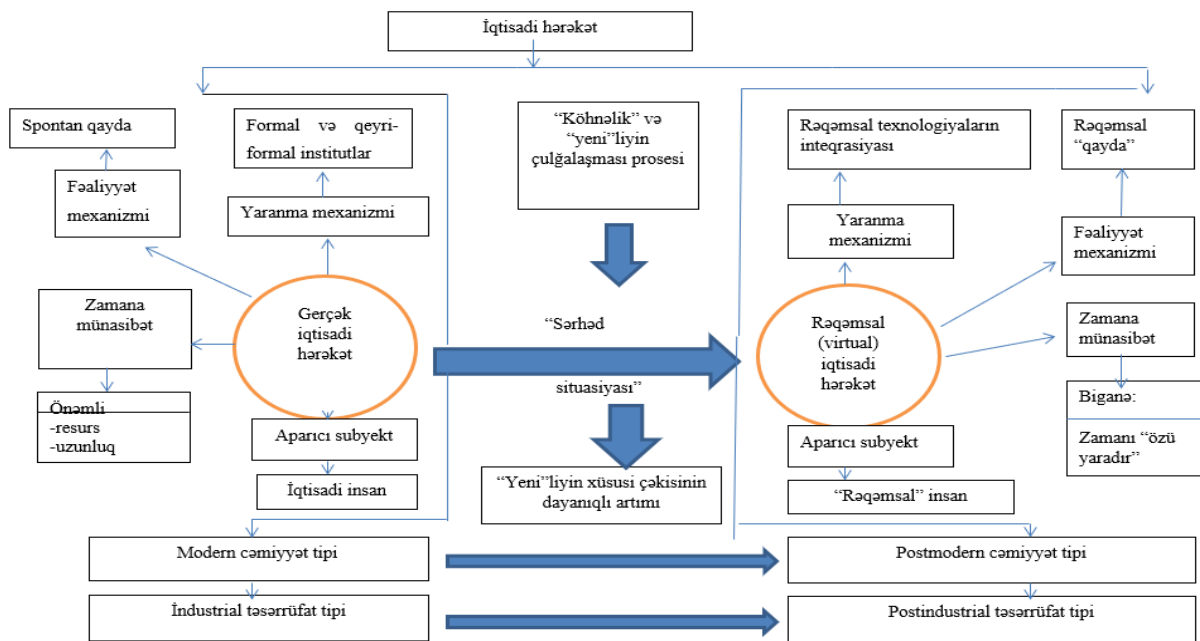
iqtisadi hərəketin yeniləşmə spesifikasiyasına nəzər salaq.

İqtisadi hərəket: dəyişən nədir?

Blok-sxemdən (şək.1) göründüyü kimi, industrial təsərrüfat tipinin iqtisadi hərəketi mərkəzi hakimiyyətə (oxu: milli dövlətə) “məhtacdır”. Belə ki, iqtisadi hərəketin normal gedişi formal və qeyri-formal institutların uyğunluq dərəcəsiindən, harmoniyasından funksional asılılıqdadır. İqtisadi hərəketin yaranma mexanizminin kökündə – milli hökumət dayanır... Yəni, klassik/neoklassik baxışlarda eqoist mənafeələrə xidmət edən “iqtisadi insan” abstraksiyasını və spontan qaydanın dağıdıcı təsirini cilovlayan, sistem bütövlüyü yaranan mərkəzi subyekt milli hökumətdir. Milli hökumətin bir çox hallarda qeyri-effektiv fəaliyyəti, individual iradənin mütləqləşdirilməsi üçün yaxud milli hökumətin arxa plana keçirilməsi yaxud ondan imtina üçün əsas ola bilməz. “Spontan qayda”, “iqtisadi insan” modeli tipli abstraksiyalar yalnız mini və mikro səviyyədə funksional fəaliyyət mexanizminin aparıcı komponentləri ola bilərlər... Makro səviyyə – ümummilli səviyyədir və heç bir halda individual iradəyə (oxu: eqoizmə), həmçinin spontan qaydaya istinad edə bilməz.

Rəqəmsal (virtual) hərəketin yaranma mexanizmi isə rəqəmsal texnologiyaların inteqrasiyasıdır.

Klassik-neoklassik məzmunlu individual/fərdi iradənin “mütləqliyi” rəqəmsal konstruksiyada kulminasiya nöqtəsinə çatır. Spontan qayda (oxu: bazar, “görünməyən əl”) “rəqəmsal” qayda ilə əvəzlənir və iqtisadiyyat postbazar erasına transfer edir. Qeyri-formal institutlar “unudulur”, formal institutlara heç bir ehtiyac qalmır... rəqəmsal iqtisadi hərəket – standartlaşdırıla bilməz. Hansısa bir anlamda norma və normativlər mötərizə xaricində qalırlar. Rəqəmsal iqtisadi hərəket – “təkcə”nin, aramsız olaraq fərqli “təkcə”lərə parçalanmasını özündə ehtiva edir. Eyni zamanda, rəqəmsal konstruksiyanın mərkəzi, həm də yeganə subyekt “rəqəmsal insan”dır ki, o da rəqəmsal transformasiya yekunlaşdıqdan sonra öz yerini “süni intellektə” verir. Yəni, bəşər tarixində ilk dəfə olaraq insan – sözün tam mənasında funksional fəaliyyət sferasından uzaqlaşdırılır.

Şəkil. İqtisadi hərəkətin mahiyyətə yeni modifikasiyası

Və, təbii ki, paralel olaraq həmin insanın/insanların qurduğu hakimiyyətə də ehtiyac qalmır. Sonrakı mərhələdə isə – süni intellekt insan populyasiyasını süni implantların vasitəsi ilə mutasiyaya uğradır: “transinsan”, “postinsan” tipli mutantlar meydana çıxır.

Beləliklə, “ümumi”, “milli”, “kollektiv” iradə və mənafeələr aradan qalxır... “İndividual” iqtisadiyyat formalaşır... individual iradə və mənafeyə istinad edən iqtisadiyyat. Bu tipli iqtisadiyyatın mövcudluq şərti individuallaşmanın/fərdiləşmənin aramsız və hətta dayanıqlı şəkildə yeni/müxtəlif yönümlü fərdiləşmə prosesinin sabitqədəmli gedişidir... Bazar fiaskoya uğrayır... Qeyri-müəyyənlik tam şəkildə “müəyyənləşir” və sonuc olaraq spontan qayda rəqəmsal/şüurlu qayda ilə əvəz olunur.

Mühüm məqamlardan biri də zamana münasibət məsələsidir. Modernist paradigmanın yüksələn xətlə gedən zaman modeli rəqəmsal konstruksiyada “işləmir”... Zamanın “resurs” və “interval uzunluğu”nun (“əvvəl” və “sonra” arasındakı vaxt intervalı) əhəmiyyəti itirilir/mənasızlaşır. Rəqəmsal konstruksiyada iqtisadi hərəkət zamanla ölçülür. Zaman – “idarə edilən” hala gəlir: individual iradədən asılı olaraq sürətləndirilə, ləngidilə, dayandırılı bilər.

Başqa sözlə, rəqəmsal konstruksiyada zaman “yaradılındır”. (Sözsüz ki, söhbət virtual zamandan gedir). Məsələ də ondadır ki, virtual zamanda həyata keçirilən funksional fəaliyyət real nəticələr doğurur. Real zamandan “kənarda” iqtisadi hərəkət tam şəkildə “nəzarətdən” çıxır. Və, ayrıca götürülmüş individiumun mütləq “təbəçiliyinə” keçir. Sübut etməyə ehtiyac yoxdur ki, belə bir situasiyada mərkəzləşdirilmiş hakimiyyət yaxud milli hökumətə ehtiyac qalmır.

Hibridləşmə... sərhəd situasiyası

Rəqəmsal konstruksiya – iqtisadi hərəkəti “situasiyaların növbələşməsi” formasında dizayn edir. Yəni, nə “əvvəl”, nə də “sonra” müəyyənləşdirmək mümkün olmur. Və, nəticədə iqtisadi hərəkətdə simmetrikliliyin, sinxronluğun və proporsionallığın qərarlaşması prosesində “interval uzunluğu” ölçü proseduru kimi mənasızlaşır. [1, səh.127]

Ən təhlükəli məqam – yeniləşmə prosesinin “əbədi” olaraq (sərhəd situasiyasında) unikal səciyyəli “yeni” yaranışla sonuclanması yaxud “hibrid” təsərrüfat tipinin yaranmasıdır. Məsələn, postsovet coğrafiyasında hibridləşmə prosesi intensiv formada davam etməkdədir.

Paradoks da ondadır ki, bu ölkələr qrupunda (Baltıyanı ölkələr xaric) modern cəmiyyət, industrial təsərrüfat tipinin formalaşması prosesi hələ başa çatmamış, müşahidə edilən hibridləşmədə “köhnə”nin dəyərlər sisteminin xüsusi çəkisi yüksək olaraq qalmaqdadır... Eyni zamanda, məlumdur ki, “hibrid”ləşən sosio-iqtisadi sistemin “sərhəd situasiyasına” daxil olması, prinsipcə, qeyri-mümkündür. Yeniləşmə kontekstində aparılan “təbliğət-sou”lar əsaslandırılmamış inam (sosiumda) doğurmaqdan qeyri bir anlam daşımır. “Hibridləşmə” – təkamül prosesinin durdurulması deməkdir. “Köhnəliyə” istinadla aparılan yeniləşmə prosesinin yeganə effekti – sosio-iqtisadi “bataqlığın” uzunömürlülüyünün təminatıdır. Və, belə bir situasiyada rəqəmsal paradigmatmaya keçid imkansız hala gəlir.

Texnoloji yüksəliş, innovasiyaların “salxım” formasında tətbiqi – sözügedən transformasiyanın əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi təqdim olunur.

Rəqəmsal transformasiya: mahiyyət özəllikləri

Rəqəmsal transformasiya – yeni, bəşər tarixində analoqu olmayan texnoloji uklad formalaşdırır...İqtisadi effektivliyin maksimumuna çatmağa imkan verən texnologiyalar yaradılır. Qəti şəkildə əminlik bildirilir ki, daha yüksək keyfiyyətli gələcək quruculuğu prosesi – biramilli səciyyə daşıyır: yəni tək cə texnologiyanın inkişafı kifayətdir.

Məlumdur ki, yüksək keyfiyyətli inkişaf mərhələsinə keçid, bəşər tarixinin heç bir dönəmində “biramilli” xarakterdə olmayıb-dır. Yəni, rəqəmsal transformasiya yalnız və yalnız texnologiyaların (yeni – rəqəmsal) inkişafını hədəfləməkdədir. Və, bununla da yeni keyfiyyətli gələcək quruculuğunun mümkün olacağına möhkəm inam bəsləyirlər. Həqiqətən də, rəqəmsal transformasiya yalnız texnologiyalarla “məşğul” olur.

Cəmiyyətin sosio-iqtisadi varlığının dəyər-konsept tutumuna tam şəkildə biganə yanaşılır.

Bununla belə:

1) Modern dövrün “iqtisadi insan” abstraksiyasını və onun əsas dəyərlərini (eqoizm, rasionalizm, gedonizm) deformasiyaya uğratmır.

Yəni:

– “İqtisadi mərkəzçilik” ideologiyası mövcudluğunu nəinki qoruyub-saxlayır, hətta daha da möhkəmləndirir;

– İndividual/fərdi iradə əsas aparıcı və hərəkətverici qüvvəyə çevrilir. Lakin “insan mərkəzçiliyi” ideologiyasına dönüş baş vermir. Tam əks-yönümdə fəaliyyətin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur: “trans-insan”, “postinsan” formalı mutantların yaradılması! Yəni, individual/fərdi iradə inkişaf prosesində özü-özünü inkar edir.

– Əsas hədəf: faydanın maksimumuna nail olmaq: “olduğu kimi qalır. Yalnız təsəvvür yaranmaması üçün, qeyd edək ki, “faydanın maksimumlaşdırılması”–modernizmdə olduğu kimi – ümümrifah cəmiyyəti/dövləti quruculuğuna yönəldirilmir. Fayda–sırf individual səciyyə daşıyır. Və, fərdi mənafelelərin ödənilməsi kontekstində həyata keçirilir.

– İqtisadi təfəkkür – hər şeyin və hamının əsas qiymətləndirici instansiyası olaraq qalır.

– A. Smitin “ədalətli eqoistini” – “iqtisadi insanı” – qeyri-müəyyənlik arealından “xilas edir”.

Hər şey, amma hər şey müəyyənliyə qovuşur, o cümlədən “görünməyən əl” görünən hala gəlir. Bazar fiaskoya uğrayır və postbazar erasına keçid başlanır.

2) Nəhayət, rəqəmsal konstruksiyada milli dövlətə yer yoxdur.

Rəqəmsal konstruksiya milli varlığın sistemlilik keyfiyyətini aradan qaldırır... “Pərakəndləşmə” prosesi start götürür. Hətta, individual kontekstdə iqtisadi “Mən”in (modern erada olduğu kimi) “yeganə”liyinə son qoyulur. İqtisadi “Mən” çoxsaylı “Mən”lərə parçalanır. Müxtəliflilik, fərqlilik o dərəcədə dərinləşir ki, rəqəmsal iqtisadiyyatda davranış modelini belə nəzəri prizmadan formalaşdırmaq mümkün olmur. “...Fərqlilik – əvvəlki varoluşa münasibətdə ənənəvi yanaşmanın fəvqündə dayanır. Və, ən maraqlı cəhət də ondan ibarətdir ki, fərqlilik – eyniyyətlə yekunlaşmır, homogenləşmir... təkrar olunur”. [1,səh.236]

Həmçinin “fərqlilik” sabitlik keyfiyyətindən xalidir. Yəni, təkrarlanma – olduğu kimi təkrarlanma deyildir... Bu aspektdən ikinci əsas xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, rəqəmsal

transformasiyada modernist paradigmanın istinad etdiyi üçlük: müxtəlifliklər → uyğunlaşma → homogenlənmə → (eyniyyətə gəlmə) “müxtəlifliklər → müxtəlif fərqliliklər → müxtəlif fərqliliklərin fraktal dövriyyəsi üçlüyünə transfer edir. [1,səh.236]

Əslində, rəqəmsal transformasiya – konseptual aspektdən, həm də müxtəlif fərqliliklərin aramsız olaraq dərinləşməsi. Yaxud, davamlı gedişi prosesidir. Elə buradaca qeyd edək ki, sözügedən “müxtəlifliyin”, “fərqliliyin”, milli, siyasi ideoloji, dini və s. aspektlərə aidiyyəti yoxdur.

Rəqəmsal paradigma sadalananlara – sözün bütün mənalarında - etinasız münasibət sərgiləyir. Rəqəmsal transformasiyanın əsas hədəflərindən biri sayı 5 mindən çox olan millətlərin, 10 min özünəxas spesifikasiya olan cəmiyyətlərin rəqəmsal “kütləyə” transfer etməkdən ibarətdir.

K. Şvab bu prosesin artıq böyük intensivliklə getdiyini əminliklə qeyd edir: “Əgər üç ən böyük məşhur sosial media saytını bir ölkə kimi təsəvvür etsək, görürük ki, onlar Çindən bir milyard daha çox əhaliyə sahibdirlər”. [7]

Görünən bu ki, meqaprocesin yekunu olaraq bütün bəşəriyyət zooloji instinktlə yaşayan “yüksək intellektual səviyyəli” “boz” kütləyə çevrilmə təhlükəsi ilə qarşılaşacaqdır.

Və, belə bir situasiyada “kütlənin” insanlıq mahiyyətini aradan qaldırmaq və postinsan, yəni insansız “insan cəmiyyəti” erasına keçid etmək sırf mexaniki səciyyə daşıyacaqdır.

Poststrukturalizm hesab edir ki, “...reallıq” maşındır. Və o, təkə inkişaf etmir, həm də digər maşınlarla birləşir. [5]

Rəqəmsal konstruksiyada fərd → solum, fərd → solum → dövlət münasibətləri, ümumiyyətlə, yer almır... Mövcudluq və inkişafın (əlbəttə ki, sırf individual/fərddi kontekstdə) fundamentində “maşın → maşın” münasibətləri dayanır.

Solum, individium, millət və s. -dən fərqli olaraq “maşın”lar daha çevik formada inkişaf edə, integrasiya oluna bilərlər ki, bu da iqtisadi effektivliyin, faydanın (individual bölümdə) maksimumlaşdırılması yönündə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Şübhə yoxdur ki, “maşın → maşın” münasibətlərində intellektual

məzmunla “yüklənmiş” zooloji instinkt ön planda yer almağa başlayır. Əgər, nəzərə alsaq ki, “maşının” (rəqəmsal texnologiyanın) insani fəzilətlərlə, dəyərlər sistemi və mənəvi-etik normalarla heç bir əlaqəsi/bağlılığı yoxdur, onda sistem bütövlüyü, ümummillilik və s. bu tipli anlayışlardan danışmağın heç bir mənası qalmır. Və, tam məntiqi olaraq da dövlət/mərkəzi hakimiyyət fiaskoya uğrayır. Rəqəmsal transformasiyanın yaratdığı “hakimiyyət” termininin klassik mahiyyətində kardinal dəyişiklik doğurur:

1) Mərkəzi yaxud milli hakimiyyət olmur. Hər bir funksional sferanın özünəxas “hakimiyyəti” formalaşır.

2) Əgər belə demək caizsə, “funksional hakimiyyətlər” çoxluğu suveren fəaliyyət göstərirlər; Hətta bugünkü dünya dövlətlərinin böyük bir qrupu ilə müqayisədə suverenlik daha yüksək səviyyədə olur.

3) Rəqəmsal “hakimiyyətin” istinad etdiyi əsas prinsiplərdən biri klassik anlamda “ağalığ – tabeçilik” deyil, “kөнüllülük” prinsipidir. Bütün həyat tərzii rəqəmsal formata salınmış solumun “kөнüllü” şəkildə “rəqəmsallaşması” baş verir.

Belə bir situasiyada, təəccüblü deyildir ki, milli-mental dəyərlər sistemi, insanın mahiyyətini formalaşdıran dəyərlər – rəqəmsal “təftişə” məruz qalırlar: praqmatik faydası (sırf iqtisadi anlamda) olmayanlar “unudulur”.

4) Rəqəmsal “hakimiyyət” – modern eranın milli dövlətlərinə xas olan bir sıra neqativləri aradan qaldırır:

– Opportunist davranış imkansız hala gəlir. İndividual/fərddi iradəyə xidmət edən “hakimiyyət” daxilində opportunizm ola bilməz.

– Modern hakimiyyət tipinin əsas xarakteristikası olan bürokratiya aradan qalxır.

Rəqəmsal “hakimiyyətdə” iqtisadi prosesin təşkili, tənzimlənməsi və idarə edilməsi sferasında nələinsə hansısa instansiyalarla “razılaşdırılması” deyilən bir problem yoxdur. Rəqəmsal formatlı qərarların qəbulu, “razılaşdırılmaları” “anı” olaraq baş verir.

– Rəqəmsal “hakimiyyətdə” vəsaitlərin səmərəsiz sərf edilməsi, resursların qeyri-effektiv bölgüsü, korrupsiya və s. tipli neqativlər olmur yaxud olması prinsipə mümkünsüzdür.

Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, rəqəmsal konstruksiya “qeyri-müəyyənliyi” aradan qaldırır... Lakin yalnız iqtisadi fəaliyyət sferasında... yalnız individual bölümdə. Yəni:

– İctimai həyatın digər sahə və sferaları – sosial, siyasi, ideoloji, mədəni-etik və s. – nəzərdiçqətdən kənarda qalır... Bu sferalarda gələcəklə bağlı hökm sürməkdə davam edən “qeyri-müəyyənliyi” hansı fəsadlı situasiyaların doğuracağı ilə bağlı... suallar cavabsız qalır. İqtisadi effektivliyin yüksəlişi... ictimai həyatın bütün spektrində adekvat yeniləşmə, adekvat keyfiyyət yüksəlişi doğuracaq tipli inam... illüziyadan başqa bir şey deyildir.

İqtisadi effektin sırf individual “sahibliyinin” qərarlaşdığı, onun “sosiallaşması” zəruriliyinə diqqət yetirilmədiyi bir situasiyada nəinki insan cəmiyyətinin yeni keyfiyyət mərhələsinə keçidi, hətta sözügedən effektin dayanıqlılığı mümkünsüz hala gələ bilər. Sosial bütövlüyün/identikliyin parçalanması, aradan qalxması ayrıca götürülmüş individiumun/fərdin “insani” mahiyyətini kəskin şəkildə deformasiyaya uğradır. İnsan – sosial varlıq olma lüksündən uzaqlaşır... Və, sonucda insan cəmiyyəti “Robinzon Kruzo”lar yığımına transfer edir. “Kruzo”lar yığımı rəqəmsal transformasiyanın ilkin olaraq yaradacaqları sırasındadır. Rəqəmsal konstruksiyanın sonrakı fəaliyyəti “heyvan → insan → maşın” üçlüyünün qarışığından (süni implantlarla) insandan “sonra” gələn varlığı – yəni postinsanı formalaşdıracaqdır. Öz adı olmayan (post – sonrakı deməkdir) varlığı – hələ vaxtilə F. Nitsşe “fövqəlinsan” adlandırmışdır: “...İnsan – heyvanla fəvqəlinsan arasında uçurumun üstündən keçən kəndirdir”. [6] Amma, F.Nitsşenin “fövqəlinsanı” – hər şeyi bacaran, lakin “insanlıq” mahiyyətini itirməyən varlıqdır. Rəqəmsal paradigmanın “postinsanı” isə “maşın” kimi düşünən və hərəkət edən, insani fəzilətlərdən uzaq olan mutantdır. Mahiyyət etibarlı ilə bu prosesin tarixi oxşarı da olmamış deyildir: sabiq SSRİ-də eyni cür düşünən və hərəkət edən “sovet adamı” tipinə istinadla “kolxoz” cəmiyyəti qurmağa cəhd edirdilər. Bircə fərqlə ki, bolşeviklər “sovet adamını” yeni (proletar təfəkkürlü) dəyərlər bazasında yaratmağa çalışırdılar. Və, sonucda

“yenidənqurma” islahatlarına rəvac vermək məcburiyyətində qaldılar. Yəni, insanda “insanlıq keyfiyyətini” məhv edə bilmədilər. Amma, rəqəmsal konstruksiya məhz “insanlıq” məhv edir. Əgər qlobal kapitalın başlatdığı proses baş tutarsa, onda geriye dönüş (SSRİ-də olduğu kimi) qeyri-mümkün olacaqdır.

“Hakimiyyət cəmiyyəti birləşdirən koqnitiv və semiotik sistemdir – müxtəlif sosial sistemlərdə fərqli hakimiyyət konfigurasiyası quraşdırırlar”. [4]

Hər hansısa bir formada “eyniyyətdən” söhbət gedə bilməz. “Rəqəmsal hakimiyyət” – ifadəsi adi bir metaforadır. Rəqəmsal transformasiyanın “hakimiyyət” adı altında yaratdığı qurum – rəqəmsal şəbəkə sistemidir... Vahid mərkəzdən idarə olunmayan, funksional fəaliyyət sferaları bölümündə formalaşdırılan “avtonom statuslu “hakimiyyətlər” çoxluğunu özündə ehtiva edən şəbəkə sistemi! Rəqəmsal iqtisadiyyatda subyektlərin davranış tərzinin model identifikasiyası, sözün müstəqim mənasında mümkünsüzdür.

Məqsəd-vasitə ikiliyi: konseptual ümumiləşdirmənin mümkünsüzlüyü

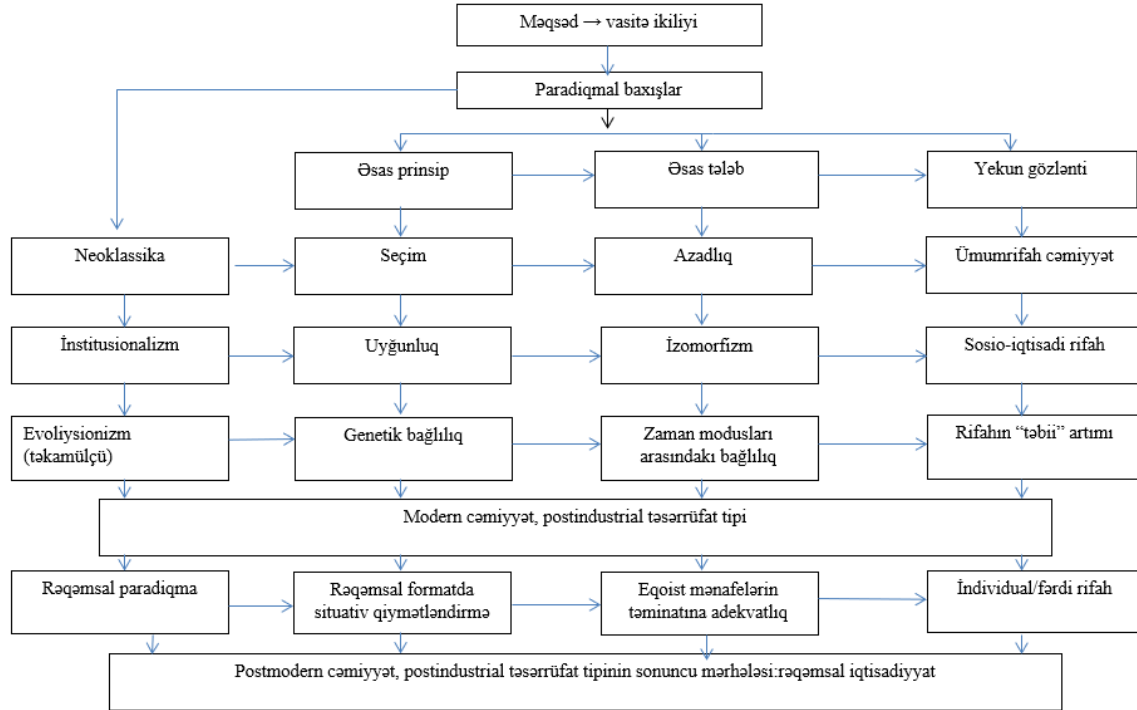
Məqsəd-vasitə ikiliyinə yanaşmada da konseptual ümumiləşdirilməsi mümkün olmayan bir situasiya formalaşır... İndustrial təsərrüfat tipində sakral anlayışlar kimi qəbul edilən ortodoks “aksiomlar” “işləmir” (şəkil 2). Hər şeydən əvvəl, qeyd edək ki, məqsəd - vasitə ikiliyinə paradigmal yanaşmada məna yaradan proses nəzərdiçqətdən kənarda qalır. Doğrudur, bir çox tədqiqatlarda “... Məna və məqsəd bir-birini əvəz edə bilər” [3, səh.263] tipli təsbitlər yer almaqdadır...

Hesab edirik ki, yanaşmada hüdudsuz/sərhədsiz ideallaşdırma yer almışdır. Belə ki, məna anlayışı deyilənlərin fonunda – ikili təzahürə malikdir:

1) Məqsədin mənası: sırf normativ xarakter daşıyır, “necə olmalıdır?” sualı ətrafında formalaşır/formalaşdırılır... Bu halda məna – subyektiv “yüklüdür”. Məqsədə çatma prosesinin subyektiv məzmununu, dəyər konfigurasiyasını özündə ehtiva edir.

2) Prosesin gedişində formalasan gerçək məzmunlu məna; Spontan qaydanın yaxından iştirakı ilə formalasan “məna” –

“nəzəri/normativ” və subyektiv “yüklü” məna ilə üst-üstə düşməyə bilər və əksər hallarda da düşmür.

Şəkil 2. Qərar qəbulu prosesinin “qara qutusu”: paradigmal müxtəliflik

Araşdırmaların da göstərdiyi kimi, heç bir məqsəd (ələlxüsus strateji məzmun daşıyan) heç bir halda tam tərffüatı ilə gerçəkləşmir. Hələ bu azmış kimi, prosesin gedişində məqsədin vahidliyi – çoxluqla əvəz olunur. Eyni zamanda, mənanın məqsəddən asılı olmayaraq dəyişmə ehtimalı subyektiv müdaxilənin qeyri-adekvatlığından da baş verir. Bir sözlə, məqsəd – subyektiv formada müəyyənləşdirilən, məna isə obyektiv/atributlanmış şəkildə formalaşandır. Məhz buna görə də mənanın yalnız dərki/anlıılması idrak prosesində metodoloji fəsadlar ortaliğa çıxarır. Eləcə də, daha dəqiq ifadə ilə, məqsəd – F. Bekonun [2] yazdığı kimi: “...Subyektin obyekt üzərindəki hakimiyyəti” deyil. Subyekt tərəfindən “müəyyən” gələcəyin seçilməsidir (ümumiyyətlə deyil, konkret dəyər sərhədləri olan gələcəyin), indiki – gerçəklikdən gələcək gözləntilərə keçidin trayektoriyası və mental modelini formalaşdırın/müəyyənləşdirən yanaşma tərzi, baxışlar sistemidir.

Göründüyü kimi, məqsəd → vasitə ikiliyi, tərəflərəarası uyğunluğa nail olunması problemi xüsusi aktuallığı ilə seçilir.

Nəticə

Birmənalı olan şey ondan ibarətdir ki, bugünkü reallıqdan çıxış etməklə, “milli dövlətsiz” gələcək quruculuğu ilə bağlı konseptual dəyərləndirmə aparmaq nəzəri-metodoloji prizmadan qeyri-mümkündür. Yaxud mümkündür (ki, bir çox tədqiqatlarda buna cəhd edilir), amma spekulativ diskursun çərçivəsində reallaşa bilər. Bu anlamda tarix sanki təkrar olunur. Vaxtilə kommunizm cəmiyyəti quruculuğuna bəslənən inam bu gün yüksək keyfiyyətli rəqəmsal cəmiyyətə münasibətdə olduğu kimi təkrar olunur. Sadəcə, bircə fərqlə: Birinci halda əsas diqqət/hədəf sosial bərabərlik şəraitində “hər kəsə qabiliyyətinə, hər kəsə tələbatına görə” prinsipi əsasında insan cəmiyyəti quruculuğu, ikinci halda isə yalnız “qabiliyyətinə/bacarığına görə” yaşayacaq “postinsan/maşın” cəmiyyətindən

söhbət gedir. Hər iki yanaşma əks-qütblər olsa da, bir məsələdə yekdil mövqe sərgiləyirlər: mərkəzi hakimiyyətə/dövlətə lüzum yoxdur və o (dövlət) mütləq aradan qalxacaqdır.

Hesab edirik ki, təhrik edənin nə? yaxud nələr? olduğundan asılı olmayaraq – milli dövlətin “ölümü”, hakimiyyətin əks-mərkəzləşdirilməsi / fərdiləşdirilməsi güclünün (qlobal kapitalın) dünya üzərində mütləq hakimiyyətə yiyələnməsinə gətirib çıxaracaq və əksər milli sositumlar üçün isə sonun başlanğıcı olacaqdır. Buna görə də, verəcəyi faydanın səviyyəsindən asılı olmayaraq, rəqəmsal transformasiya, rəqəmsal konstruksiya “özbaşına” buraxıla bilməz.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Bayramov Ə. Rəqəmsal inqilab: milli iqtisadiyyatın gələcəyi. Bakı, 2021. səh.256
2. Бекон Ф. Собр.соч. в 2-х Томах. М.1978
3. Левит К. О смысле истории // Философия истории. Антология. М: 1995. стр.263
4. Aydın C. The posthuman as hollow idol: A nietzschean critique of human enhancement. UK. Journal of Medicine and Philosophy. 2017, 42 (3)
5. Kerbs A. Le corps sans Organes\Les Presses de Universite Laval.2009
6. Nitse F. Beyond God and Evil: Prelude to Philosophy of the future. 1886
7. Schwab K. The fourth industrial revolution, №4, N.Y.2004,p.8

Avaz Islam BAYRAMOV

Azerbaijan State University of Economics, Doctor of science in economics, professor

Vuqar Avtandil BAYRAMOV

Phd in economics, associate professor, National Aviation Academy

THE ROLE OF CENTRALIZED NATIONAL GOVERNMENT IN THE DIGITAL TRANSFORMATION ERA: THREATS AND PROSPECTS

Abstract

Digital transformation is enabling changes that will threaten the national existence by rendering central\national authority useless. In this sense, the probability of the transition of the national society to the wrong development trajectory is quite high.

The purpose of the research- is to justify the impossibility of national economic development and the building of a human society living as a human being outside of the centralized national government.

The research method - the methodological basis of the study refers to poststructuralism.

The results of the research are include the essence shades, nature and specificity of the problem, as well as conceptual boundaries.

Key words: authority; national entity; functionality; digital paradigm; economic action; renewal.

АВАЗ ИСЛАМ БАЙРАМОВ

Д.э.н профессор, Азербайджанский государственный экономический университет

Вугар Автандил БАЙРАМОВ

Д.ф.э доцент, Баку, Мардакянский пр.

РОЛЬ ЦЕНТРАЛИЗОВАННОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ: УГРОЗЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Резюме

Цифровая трансформация делает возможными изменения, которые поставят под угрозу существование страны, сделав центральную/национальную власть бесполезной. В этом смысле вероятность перехода национального общества на неверную траекторию развития достаточно высока.

Цель исследования - обосновать невозможность развития национальной экономики и построения человеческого общества, живущего как человек, вне централизованного национального правительства.

Метод исследования - методологическая основа исследования относится к постструктурализму.

Результаты исследования - включают оттенки сущности, природу и специфику проблемы, а также концептуальные границы.

Ключевые слова: власть; национальный субъект; функциональность; цифровая парадигма; экономическое действие; обновление